

РОЗДІЛ 2 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.11-112

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.2.10>

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВІДМОВИ

LINGUOGRAPHIC ANALYSIS OF REFUSAL

Крайник О.В.,

orcid.org/0000-0002-9681-7634

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У даній статті на основі суцільної вибірки з творів сучасної німецькомовної літератури 20 – 21 ст. розглянуто мовленнєвий акт відмови як лінгвопрагматичної категорії. Розмежування в сучасному мовознавстві форми, семантики та прагматики дає змогу трактувати мовленнєвий акт відмови як взаємодію співрозмовників та дослідити її у секвенції ініціативного та реактивного мовленнєвих актів, де відмова виступає завжди реакцією на попередній ініціативний мовленнєвий акт. Серед ініціативних мовленнєвих актів виділяємо пропозицію, яку мовець не має наміру прийняти; прохання, яке мовець не хоче виконувати та вимогу, якої мовець не дотримується. На основі класичної класифікації ілокутивних актів Дж. Р. Серля, а також наступних досліджень сучасних науковців Е. Вайганда, Г. Генне / Г. Ребок, Т. Конена, В. Франке та ін. виокремлено та проаналізовано лінгвопрагматичні характеристики відмови: типи висловлень, якими вона реалізується – асертивний, метою якого є судження про певний стан справ; комісивний, метою якого є формулювання зобов'язань щодо адресата; директивний, метою якого є вчинення тиску на адресата, спонукання його до певних дій; експресивний, метою якого є демонстрування психічних станів, емоцій адресанта, його ставлення до того, про що він повідомляє. Також досліджено структуру мовленнєвого акту відмови, за якою вона поділяється на прості, що містять одну предикативну одиницю, та складні мовленнєві акти, що складаються з декількох предикативних одиниць. Встановлено, що складна за структурою відмова поділяється на комплексну, що складається з головного і підпорядкованих мовленнєвих актів, які доповнюють та пояснюють головний; композитну, яка складається з рівноцінних між собою мовленнєвих актів, що можуть кожен окремо виступати відповіддю на ініціативний мовленнєвий акт; складені мовленнєві акти – метакомунікати у поєднанні з простими мовленнєвими актами. Висвітлено ілокутивний потенціал відмови, де розмежовано просту відмову, що містить однакову ілокуцію, та гібридну відмову, де поєднані ілокуції різних типів висловлення: асертивів, комісивів, директивів, експресивів. Розглянуто тип інтерактивності відмови та її внутрішній оцінний знак.

Ключові слова: лінгвопрагматика, реактивний та ініціативний мовленнєві акти, відмова, ілокутивна мета.

In this article, based on a continuous sample of works of modern German-language literature of the 20th – 21st centuries the speech act of refusal as a linguopragmatic category is considered. The distinction in modern linguistics of form, semantics and pragmatics allows us to interpret the speech act of refusal as the interaction of interlocutors and explore it in the sequence of initiative and reactive speech acts, where refusal is always a reaction to the previous initiative speech act. Among the initiative speech acts we single out a proposal that the speaker does not intend to accept; a request that the speaker does not want to comply with and a requirement that the speaker does not comply with. Based on the classical classification of illocutionary acts by J. R. Searle, as well as research by modern scholars W. Franke, H. Henne / H. Rehbock, T. Kohnen, E. Weigand and others linguopragmatic characteristics of refusal are singled out and analyzed: types of statements by which it is realized – assertive, the purpose of which is to judge a certain state of affairs; commission, the purpose of which is to formulate obligations to the addressee; directive, the purpose of which is to put pressure on the addressee, motivating him to certain actions; expressive, the purpose of which is to demonstrate the mental states, emotions of the addressee, his attitude to what he reports. The structure of the speech act of refusal is also studied, according to which it is divided into simple, containing one predicative unit, and complex speech acts, consisting of several predicative units. It is established that the complex refusal is divided into complex, consisting of the main and subordinate speech acts, which complement and explain the main; composite, which consists of equal to each other and can each act separately in response to the initiative speech act; composed speech acts – metacommunicatives in combination with simple speech acts. The illocutionary potential of refusal is highlighted, where a simple refusal containing the same illocution is distinguished, and a hybrid refusal, where illocutions of different types of expression are combined: assertions, commissions, directives, expressives. The type of interactivity of refusal and its internal evaluation sign are considered.

Key words: linguopragmatics, reactive and initiative speech acts, refusal, illocutionary purpose.

Постановка проблеми. Розвиток мовознавчої науки зумовив виникнення потреби у лінгвопрагматичному підході до розуміння певних мовних явищ, який, базуючись на синтаксичному та семантичному аналізі, досліджує їх у комунікативній взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даній статті мова йтиме про мовленнєві акти (далі МА) у розумінні Дж. Р. Серля як основні або мінімальні одиниці мовної комунікації, які ми застосовуємо, коли говоримо [19, с. 30], а також їхні модифіковані дефініції Е. Вайганда [22, с. 12], Д. Вундерліха [25, с. 57], Г. Генне / Г. Ребок [10, с. 12], Т. Конена [13, с. 50], Г. Унгеоера [21, с. 4], В. Франке [9, с. 8], які трактують МА не з точки зору одного мовця, а як «мовну гру» [24, с. 24], іншими словами, за наявності співрозмовника.

Постановка завдання. Такий підхід дає змогу розглядати відмову у секвенції ініціативного та реактивного МА та дослідити її лінгвопрагматичні особливості.

Виклад основного матеріалу. МА відмови визначаємо як реактивний МА заперечення, яким мовець відкидає ініціативний МА слухача, з ілокутивною метою зобов'язати мовця не робити чогось та можливою експлікацією змісту МА за допомогою дефініції "небажано, що *p*":

(1) Kommen Sie rüber in mein Büro. Aber nicht morgen – übermorgen um fünf. – Keineswegs werde ich das tun [14, S. 185].

Перлокутивний ефект відмови полягає у дотриманні певної лінії поведінки мовцем [4, с. 42].

Ініціативний МА відмови часто виступає **пропозицією**, яку мовець не має наміру приймати:

(2) Willst du nicht noch ein bisschen schlafen? – Nein, ich bin ganz ausgeschlafen. Ich stehe gleich auf [17, S. 193].

Ініціативний МА відмови може бути **проханням**, яке мовець не хоче виконувати:

(3) Rede bitte auch von dir. – Ich muss mich ja nicht erklären. Du stehst hier zur Diskussion [23, S. 224].

Ініціативний МА відмови є **вимогою**, якої мовець не дотримується:

(4) Tu es doch! – Aber ich kann nicht. Ein Termin [12, S. 180].

Опираючись на класифікацію ілокутивних актів Дж. Р. Серля, МА відмови реалізуються як асертивні, комісивні, директивні та експресивні **типи висловлень**.

Метою асертивних висловлень є судження про певний стан справ, наприклад, констатації, сумніви, прогнозування тощо [2, с. 33], наприклад:

(5) Wir sollten den Mann ins Kreuzverhör nehmen. – Das hat Zeit. Ich glaube nicht, dass der Mann etwas mit dem Mord zu tun hat [8, S. 42].

Метою комісивних висловлень є формулювання зобов'язань щодо адресата. Комісиви втілюються у різноманітних обітницях, обіцянках тощо [2, с. 33]. Наприклад:

(6) Komm! Trink mit mir eine Flasche Johannisberger. Das wird Eduard ärgern. – Ich will heute keinen Menschen ärgern [16, S. 258].

Метою директивних висловлень є вчинення тиску на адресата, спонукання його до певних дій. Директиви втілюються у проханнях, дозволах, наказах тощо [2, с. 33]:

(7) Der Rotary Club bittet Sie, einen Vortrag zu halten. – Lehnen Sie ab [18, S. 58].

Метою експресивних висловлень є демонстрування психічних станів, емоцій адресанта, його ставлення до того, про що він повідомляє [1, с. 36], наприклад:

(8) Raus. Vor die Tür. Ich will Lucienne untersuchen. – Das können Sie auch so. Wir sind nicht so fein [15, S. 104].

Класифікація ілокутивних актів Дж. Р. Серля дала поштовх для подальших досліджень МА. Сучасні теорії розрізняють МА за ілокутивним потенціалом, за структурою, за типом інтерактивності та за внутрішнім оцінним знаком [3; 5; 6].

За ілокутивним потенціалом заперечні МА відмови відбувають **прості**, що містять однакову ілокуцію:

(9) Barbara, ich bin dein Freund, ich will verhindern, dass du eine Dummheit machst. – Ich bin ein freier Mensch. Und zur Freiheit gehören auch die Dummheiten – es ist schließlich mein Geld [14, S. 37].

МА відмови містить асертивні типи висловлення. Ініціативним МА є непряма вимога слухача не робити дурниць.

У **гібридних** МА відмови поєднані ілокуції різних типів висловлення: асертивів, комісивів, директивів, експресивів:

(10) Lass uns zusammenziehen. – Nein, besser nicht. Ich habe in den letzten Wochen eingesehen, wir passen nicht zusammen. Lass uns gute Freunde werden [20, S. 110].

Відмова поєднує асертиви та директив. Ініціативний МА містить пропозицію слухача про тісніші стосунки на основі спільного проживання.

(11) Wir könnten natürlich jetzt noch in die Apotheke gehen, oder ... – Nein, ich will das dann schon alles alleine machen. Du sollst mir nur sagen, wie das geht, dann mache ich das schon alles alleine [7, S. 121].

Гібридний МА відмови складається з комісивних, експресивного та асертивних типів висловлення. Мовець відмовляє слухачеві у відповідь на його пропозицію, висловлену в ініціативному МА.

За структурою МА відмови поділяються на прості та складні. **Простий** МА відмови – це одна предикативна одиниця, наприклад:

(12) Warte! Ich will nur wissen ... – Gute Nacht! [12, S. 114]

Мовець використовує відмову як відповідь на вимогу слухача дізнатися щось від мовця, повідомляючи тим самим слухачеві, що він іде спати.

Складні МА відмови складаються з декількох предикативних одиниць, поєднаних між собою спільною комунікативною інтенцією мовця. Вони можуть бути комплексними, що складаються з головних і підпорядкованих МА, які доповнюють і пояснюють головний МА:

(13) Wo kann ich dich eigentlich erreichen, wenn du im Sender bist? – Ich möchte nicht, dass du mich im Sender anrufst. Ich rufe dich auch im Gericht nicht an [23, S. 90].

Складні за структурою МА можуть виступати композитними, які є рівноцінні між собою і можуть кожен окремо виступати відповіддю на ініціативний МА слухача:

(14) Kommst du zu meiner Präsentation? – Schwierig. Ich habe viel zu tun [12, S. 149].

Складні за структурою МА утворюють ще групу складених МА – метакомунікативів у поєднанні з простими МА:

(15) Warte doch mal, Hanno, ich muss dir was erzählen. – Norbert, ein andermal, ich hab jetzt keine Zeit [18, S. 14].

Складний МА відмови містить метакомунікатив встановлення контакту у поєднанні з двома асертивами.

Метакомунікативи – це такі МА, ілокутивна мета яких – забезпечити здійснення власне МА за допомогою встановлення контакту (напри-

клад, привітання), його пролонгації (заповнення пауз, перевірка роботи каналу зв'язку), а також розмикання мовленнєвого контакту (прощання) [6, с. 87]:

(16) Sie müssen jemanden für die Einführung finden. – Herr Doktor Mahler, dafür erreiche ich jetzt wirklich keinen [12, S. 13].

Залежно від **типу інтерактивності** розрізняють **однобічні** та **багатобічні** МА. Однобічні МА розраховані на пасивне сприйняття інформації адресатом, вони не вимагають негайної реакції у відповідь на ініціативний МА. Дво- та багатобічні МА передбачають участь двох або кількох осіб у комунікації. МА відмови завжди є реакцією мовця на ініціативний МА слухача, тобто багатобічним МА, який передбачає участь двох або більше партнерів у комунікації.

За внутрішнім оцінним знаком заперечні МА можуть бути **маркованими**: позитивними, негативними, якщо спрямовані на користь відповідно слухача і мовця, та **нейтральними**, якщо не мають відношення до мовця чи слухача. Відмова належить до маркованих негативних МА (з вектором спрямування до мовця), адже при відмові акцент робиться на бажанні, волі мовця, а не на самій дії.

Висновки. Отже, в процесі спілкування учасники комунікації здійснюють певні МА, серед них МА відмови. МА відмови – це реакція мовця на слухача у секвенції ініціативного та реактивного МА, де вихідна точка – не ініціативний, а реактивний МА. Реактивні МА відмови виражені різними типами висловлень – асертивними, комісивними, директивними та експресивними і класифікуються за ілокутивним потенціалом, за структурою, за типом інтерактивності та за внутрішнім оцінним знаком. Подальші перспективи дослідження вбачаємо у контрастивному аналізі відмови та засобів її реалізації у німецькій та інших мовах, насамперед в українській.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології. Київ: Видавничий центр Академія, 2006. 247 с.
2. Бацевич Ф.С. Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу. *Вісник Національного університету "Львівська Політехніка"*. 2002. № 453. С. 30–34.
3. Карабан В.И. Сложные речевые единицы. Прагматика асиндетических полупредикативных образований: Монография. Київ: Вища школа, 1989. 131 с.
4. Крайник О.В. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри заперечення в сучасній німецькій мові : дис. ... канд. філологічних наук: 10.02.04. Львів, 2017. 213 с.
5. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения: Монография. Київ: Вища школа, 1986. 116 с.
6. Яшенкова О.В. Основы теории мовой коммуникации. Київ: Видавничий центр "Академія", 2010. 312 с.
7. Dath D. Dirac. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2006. 377 S., 105.
8. Dürrenmatt Fr. Das Versprechen. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2000. 154 S. 25.

9. Franke W. Elementare Dialogstrukturen: Darstellung, Analyse, Diskussion. Tübingen: Niemeyer, 1990. 190 S.
10. Henne H., Rehbock H. Einführung in die Gesprächsanalyse. Berlin, New York: de Gruyter, 2001. 336 S.
11. Kehlmann D. Mahlers Zeit. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 1999. 159 S.
12. Kehlmann D. Ruhm. Hamburg: Rowohlt Verlag, 2009. 203 S.
13. Kohnen T. Zurückweisungen in Diskussionen: die Konzeption einer Sprechhandlungstheorie als Basis einer empir. orientierten Konversationsanalyse. Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris: Lang, 1987. 291 S.
14. Mosebach M. Der Mond und das Mädchen. München: Carl Hanser Verlag, 2007. 190 S.
15. Remarque E.M. Arc de Triomphe. Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1986. 415 S.
16. Remarque E.M. Der schwarze Obelisk. Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1985. 351 S.
17. Remarque E.M. Drei Kameraden. Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1985. 347 S.
18. Schwanz D. Der Campus. Frankfurt am Main: Goldmann Verlag, 1995. 382 S.
19. Searle J.R. Speech acts. An essay in the philosophy of language. Cambridge, 1969. Dt.: Sprechakte. Frankfurt, 1971. 305 S.
20. Timm U. Freitisch. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2011. 144 S.
21. Ungeheuer G. Kommunikationssemantik: Skizze eines Problemfeldes. *Zeitschrift für germ. Linguistik*, 1974. № 2. S. 1–24.
22. Weigand E. Sprache als Dialog. Sprechakttaxonomie und kommunikative Grammatik. Tübingen: Niemeyer, 1989. 351 S.
23. Wellershoff D. Der Liebeswunsch. München, 2002. 332 S.
24. Wittgstein L. Philosophische Untersuchungen. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1969. 267 S.
25. Wunderlich D. Studien zur Sprechakttheorie. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976. 408 S.

УДК 659.4:81

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.2.11>

АДРЕСАТ ЯК КАТЕГОРІЯ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

ADDRESSEE AS A CATEGORY OF POLITICAL DISCOURSE

Кузнєцова І.В.,

orcid.org/0000-0002-1193-2837

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Державного технологічного університету «Житомирська політехніка»

Кузнєцова Г.В.,

orcid.org/0000-0002-3995-3568

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Державного технологічного університету «Житомирська політехніка»

Метою статті є аналіз стану вивчення адресата політичного дискурсу як його фундаментальної складової, як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці. Наведено дані щодо вивчення політичного дискурсу в цілому і продемонстровано, що цей вид дискурсу є одним з найчастіше досліджуваних. Пропонується огляд праць, присвячених дослідженню цього виду дискурсу у зарубіжній дискурсології; на основі аналізу значної кількості праць показано, що таке вивчення здійснюється здебільшого в рамках парадигми критичного дискурсивного аналізу. Наріжним каменем цієї сучасної репрезентативної лінгвістичної парадигми є інтерес до різних форм соціальної нерівності, до домінування й підпорядкування, які постійно утворюються й копіюються через мову й дискурс. Досліджується точка зору на мову як на граничну сутність (яка поєднує лінгвістичні й соціальні властивості), тому що мова розглядається як ідеологічний і соціальний конструкт, породжений політичною, націоналістичною, колоніальною або сегрегаційною діяльністю в їх різноманітних проявах. В аналізованих роботах увага дослідників сфокусована на таких фундаментальних складових як адресант (політичний діяч або політична/громадська організація) і повідомлення (текст політичного змісту в тій або іншій формі). Надбання цих досліджень становлять безумовну наукову цінність, однак це стосується тільки названих двох складових політичного дискурсу. Доведено, що адресат політичного дискурсу до сьогодні не становив предмету спеціального аналізу ні у зарубіжному, ні у вітчизняному мовознавстві. Окремі праці, в яких постулюється вивчення адресата політичного дискурсу, є нечисленними. Деякі з них створено на базі обмеженого дослідницького матеріалу, в інших працях критерії виділення груп адресатів є нечіткими й аналізу цих груп не проводиться. У даній статті пропонується стратегія вивчення категорії адресата політичного дискурсу у співвідношенні з жанровою